

наук. Праць / Ред. рада: В.М. Колпакова (відп. ред.) та ін. – К.: ВПОЛ, 2003. – Вип.9. – С.95–100.

15. Семенко Г.Л. З досвіду роботи партійної організації України по атеїстичному вихованню трудящих (1921–1925 рр.) / Г.Л. Семенко // Український історичний журнал (далі – УІЖ). – 1967. – №9. – С.103–108.

16. Сухоплюев И. Изъятие церковных ценностей / И.Сухоплюев // Агитпропаганда. – 1922. – №4–5. – С.84–90.

17. Терезов В.Я. До питання про антинародну позицію церкви під час голоду в 1921–1922 рр. / В.Я. Терезов // УІЖ. – 1967. – №1. – С.85–89.

18. Центральний державний історичний архів у м. Києві. – Ф.128. – Оп.1 КДС. – Од. зб. 731 а. – 6 арк.

19. Там само. – Оп.3 заг. – Од. зб. 738. – 15 арк.

20. Там само. – Оп.3 заг. – Од. зб. 821. – 1 арк.

21. Там само. – Оп.3 заг. – Од. зб. 844. – 24 арк.

22. Там само. – Оп.2 заг. – Од. зб. 525. – 34 арк.

23. Ятленко М.М. Антирелігійна кампанія радянської влади в Україні в 20–30-і роки ХХ століття / М.М. Ятленко // Історичні записки: Збірник наукових праць. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. Даля, 2005. – Вип.5. – С.97–103.

* * *

УДК 36(477)«1919/1920»

Віктор Шарпати́й, д-р історичних наук, професор кафедри історії та етнополітики, Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова, Україна, м. Київ

Соціальне забезпечення в програмних документах більшовиків в УСРР на початку 1920-х років

Аналізується еволюція законодавчого процесу соціальної політики більшовиків на початку 1920-х років. Систематизуються за хронологією партійні документи, що відтворюють основні етапи становлення системи соціального забезпечення в УСРР.

Ключові слова: Наркомсобез, воєнний комунізм, соціальне забезпечення, матеріальна допомога, декрет, прожитковий мінімум.

Віктор Шарпати́й. Соціальне забезпечення в програмних документах більшовиків в УСРР в началі 1920-х років

Анализируется эволюция законодательного процесса социальной политики большевиков в начале 1920-х годов. Систематизируются за хронологией партийные документы, которые воспроизводят основные этапы становления системы социального обеспечения в УСРР.

Ключевые слова: Наркомсобе́з, военный коммунизм, социальное обеспечение, материальная помощь, декрет, прожиточный минимум.

Victor Sharpatiy. Public welfare in the position papers of bolsheviks in Ukraine at the beginning of 1920 th

The evolution of legislative process of social policy of bolsheviks is analysed at the beginning of 1920th. Party documents which reproduce the basic stages of becoming of the system of public welfare in Ukraine systematize after chronology.

Keywords: Narkomsobez, military communism, public welfare, financial help, decree, living wage.

Актуальність вивчення проблеми соціального забезпечення, а саме так необхідно ставити питання з точки зору науково-історичного пізнання, зумовлена декількома обставинами: реформуванням суспільно-політичних та економічних відносин в Україні початку ХХ ст., становленням багатокладності економіки та юридичним оформленням права приватної власності: виявленням історичного досвіду та доцільністю його врахування.

Формування і функціонування системи соціального забезпечення в УРСР свідчило про зацікавленість держави у справі захисту відповідних категорій населення, тому з'явилися організаційні форми, принципи і методи надання соціальних послуг. Саме вони мали продемонструвати переваги нового суспільного ладу. У зв'язку з цим важливо з'ясувати особливості висвітлення в літературі соціальної проблематики, яка мала безпосереднє відношення до системи забезпечення.

Поєднання джерелознавчого та історичного аспектів вивчення специфіки нормативно-правової бази становлення системи соціального забезпечення відповідає основним принципам теорії джерелознавства та методології історичного пізнання. Джерела, тобто носії історичної інформації, а це насамперед постанови, декрети, циркуляри законодавчих та виконавчих органів влади, лише фіксують події і факти минулого, які вимагають системного наукового аналізу, спираючись на загальноісторичні та конкретні методи історичних досліджень. Об'єктом виступає нормативно-правова основа, яка одночасно є і джерельною базою дослідження, а предметом історія формування системи соціального забезпечення, яка віддзеркалює законодавчу і виконавчу діяльність радянських органів влади в УСРР. Комплексний підхід є най-

оптимальнішим для дослідження обраної проблеми. Методи історичних досліджень також стосуються системного аналізу суспільних процесів. На цю обставину звертають увагу дослідники методології історії та сучасної історіографії [14].

Формування нормативно-правової бази системи соціального забезпечення означає появу постанов ВУЦВКу та ВЦВК, Раднарком УРСР та СРСР, республіканських та союзних наркоматів, інструкцій і рішень Наркомсобезу України, тобто йдеться про еволюцію законодавчого процесу стосовно конкретної галузі соціальної політики радянської держави, а не про юридичний аспект справи. Для з'ясування комплексної проблеми, тобто джерелознавчого та історичного аспектів, необхідно виявити та систематизувати документи за хронологією, яка відтворює основні етапи становлення, зосереджуючись на його першому етапові упродовж лютого–липня 1919 р., коли формувалася організаційна мережа Наркомсобезу УСРР, функціональні принципи самого інституту соціальної допомоги різним категоріям населення. Хронологічно лютий–липень припадає на період діяльності радянських органів влади, у тому числі у Києві, захопленого наприкінці липня – початку серпня 1919 р. денікінцями. За короткий час було започатковано систему матеріально-побутового обслуговування справді нужденних груп суспільства.

За два десятиліття функціонування НКСЗ, починаючи з 1919 р., було ухвалено та опубліковано сотні постанов, декретів, положень, інструкцій, які демонстрували бажання революціонерів-утопістів вирішити гострі соціальні проблеми шляхом декларацій. Документи урядових установ мали директивний характер, які не супроводжувалися відповідними фінансовими розрахунками. Декретом Тимчасового робітничо-селянського уряду України у січні 1919 р. Х.Г. Раковського було призначено головою уряду, за підписом якого набували юридичної чинності постанови і декрети Раднаркому УСРР. Урядові акти мали статус закону. Голова уряду Х.Раковський та нарком соціального забезпечення підписали упродовж березня–квітня близько десятка декретів, якими ліквідували благодійницькі фундації попередньої влади, започаткувавши Особий комітет Українського Червоного Хреста, структурні установи НКСЗ УСРР та Раду захисту дітей [3]. Благодійні заклади підлягали націоналізації з їх наступним підпорядкуванням Наркомсобезу, а департамент піклування при міністерстві охорон здоров'я ліквідувався, майно, капітали і справи якого переходили до радянського відомства [6]. 6 березня 1919 р. Х.Г. Раковський підписав декрет РНК УСРР про ревізію лишків одягу та білизни у буржуазії, запровадивши одноразову натуральну повинність для банкірів, фабрикантив, власників оптово-торгових підприємств, магазинів і заводів, яких зобов'язав здавати постільну і спідню білизну, верхній і нижній одяг, взуття, щоб одягнути бідняків [12]. Оригінальне вирішення соціальних проблем.

Програмні документи більшовиків стосувалися термінового вирішення матеріально-побутового забезпечення основних груп населення: солдат, родин червоноармійців, жертв контрреволюції та біженців. Робітники і селяни тоді залишалися поза увагою. Кількість перелічених категорій людей була вражаючою, які вимагали невідкладної соціальної допомоги. 25 лютого 1919 р. РНК УСРР ліквідував комітети допомоги війнам-калікам, зосередивши всю справу у відділах НКСЗ. Декрети приймали кожного місяця, які перманентно скасовували один одного. Так, декрет «Про забезпечення червоноармійців та їх сімей», не змінюючи стартової назви, РНК УСРР прийняв з частковими змінами окремими статтями 26 лютого, 27 березня, 30 травня, 14 червня. Їх підписували голова уряду та наркоми. Декрети вирізнялися формами і розмірами допомоги, передбачених ними. Наприклад у декреті від 26 лютого, що мав 11 статей, основною формою матеріального забезпечення був продовольчий пайок вартістю від 100 до 300 крб. з урахуванням ідців у сім'ї червоноармійця. А за декретом 30 травня 1919 р. розмір пайка залежав від рівня мінімальної тарифної ставки оплати праці тієї місцевості, де проживала родина мобілізованого червоноармійця. Попередній декрет передбачав і пенсійне забезпечення, а травневий не згадує про пенсії. Перший звільняв їхні господарства від деяких податків, в іншому про це жодного слова. Пайок одержували і ті червоноармійці, які служили на території РСФРР, а їх родини залишилися в Україні. Робітники і службовці, які стали до лав Червоної армії одержували з попередніх місяць роботи одноразову допомогу у розмірі двотижневого заробітку, а селяни – 150 крб. від державної казни. Червоноармієць згідно декрету 23 червня 1919 р. мав право переказати родині весь обсяг (грошовий або натуральний) його службового утримання [10]. Для селян, які добровольцями записувалися до частин Червоної армії, передбачалося за урядовим декретом від 23 червня – 200 крб. Пайки видавали також сім'ям солдат старої армії та матросам, які не повернулися з полону. Пайковий відділ НКСЗ УСРР брав на облік солдат та червоноармійців згідно декрету 28 лютого 1919 р. [11].

Від імені НКСЗ УСРР декрет підписували у 1919 р. нарком М.Зубков, заступники А.Винокуров, В.Мойрова, від уряду Х.Раковський, А.Хмельницький, нарком військових справ М.Подвойський, керуючий справами РНК УСРР М.Грановський, секретар В.Торговець. Вони не брали безпосередньої участі у підготовці закону, але засвідчували готовність його виконувати.

Органи радянської влади, дбаючи про найуразливіші соціальні групи населення, а також застосовуючи комуністичний принцип розподілу, започаткували систему пенсійного забезпечення. 31 січня 1919 р. Наркомат праці України видав постанову «Про розміри та порядок виплат пенсій», збільшивши на 100% їх норми, починаючи з 1 січня 1917 р. [13]. Її підписав нарком праці Б.Магидов. 28 лютого 1919 р. РНК УСРР видає декрет про зосередження пенсійної справи у компетенції НКСЗ УСРР [2], вилучивши її з підпорядкування військового департаменту. Декрет РНК УСРР від 12 березня 1919 р. про забезпечення солдат робітничо-селянської армії та інших військовослужбовців та їх сімей запровадив пенсію солдатам Червоної армії, які втратили працездатність внаслідок військової служби (поранення тощо). Розмір пенсій залежав від ступеня втрати працездатності, але поділений на 4 розряди: від 100% за перший до 40% прожиткового мінімуму за четвертий. Забезпечення сімей полеглих воїнів поширювалося переважно на непрацездатних їхніх членів – дітей до 16 років, батьків старших за 55 років.

Універсального значення набув декрет РНК УСРР «Про врегулювання пенсійної справи», ухвалений у Києві 16 квітня 1919 р. М.Подвойським, М.Зубковим та М.Грановським [7]. Він передав пенсійну справу виключно у підпорядкування НКСЗ, скасував пенсії на ордени, медалі та георгіївські хрести. З'явилося три категорії пенсій: інвалідні, для вдов, сирітські. Декрет розтлумачував соціальні ознаки сім'ї, інвалідності, запроваджував норми і терміни виплат, а також визначав нову соціальну категорію суспільства – пенсіонери. Держава навіть передбачила забезпечення громадян-заявників на пенсію добовими витратами на проїзд до тієї чи іншої установи для оформлення права на її отримання. Подбала вона і про медпрацівників, які зазнали інвалідності у подоланні епідемії.

Сподіваючись на містичну владздатність системи воєнного комунізму, радянські органи владі намагалися задовольнити нужденних, які зазнали втрат і матеріальних збитків від військових дій та революційної руйни. 4 березня 1919 р. РНК УСРР оприлюднив декрет про допомогу жертвам контрреволюції, створивши при місцевих відділах соціального забезпечення спеціальні комісії, до складу яких запросили представників радянських, господарських та профспілкових органів. Вони розглядали заяви громадян стосовно відшкодування матеріальних втрат або надання медичної допомоги (стаціонарного лікування). Для цього засновувався спеціальний фонд. Іншим декретом, опублікованим 1 квітня 1919 р., передбачалася допомога «трудоному населенню, яке постраждало від єврейських погромів», тобто тим соціально-етнічними категоріями, проти яких було вчинено терор «петлюрівськими і чорносотенними бандами» [4]. Не залишилися поза увагою і біженці. 17 лютого 1919 р. Х.Раковський підписав декрет «Про Головну українську комісію про полонених та біженців», яка переймалася цією категорією населення, розподіляючи фінансові засоби та матеріальну допомогу. Уряд ухвалив також декрет «Про соціальне забезпечення біженців, які знаходяться на території УСРР», яким передбачив виділення «біженського пайка», грошовий зміст якого становив від 75 до 200 крб. [5].

Фактично упродовж першої половини 1919 р. Раднарком УСРР видав низку основних декретів, які становили нормативно-правову базу для розвитку систем соціального забезпечення. Зміст декретів та розпоряджень уряду віддзеркалює соціальну політику держави, яка намагалася реалізувати ідеї революції, соціальної рівності, базуючись на принципах комунізму, відтак матеріальна допомога здійснювалася на засадах благодійництва. Гуманістичні наміри, виявлені владою стосовно родин червоноармійців та солдат старої армії, мали декларативний та пропагандистський, тому що бракувало коштів.

Декрети РНК УСРР, підписані переважно Х.Раковським та М.Зубковим, стали юридичною підставою для функціонування Наркомсоцзабезу України, діяльність якого виявилася досить активною. Наркомат, крім спільних декретів, видавав накази, розпорядження та інструкції, кількість яких щомісяця зростала. 6 лютого 1919 р. Раднарком УСРР опублікував тимчасове положення про НКСЗ УСРР, тобто надав статусу державного органу, котрий займався «розробкою і підготовкою законоположень в галузі соціального забезпечення» [1]. За п'ять місяців (лютий–липень) ним було видано декілька сотень наказів та інструкцій. Вони стосувалися насамперед матеріального забезпечення солдат, червоноармійців, їхніх сімей, біженців, «жертв контрреволюції», безпритульних дітей. 28 лютого 1919 р. нарком собезу М.Зубков видав інструкцію, якою встановлював порядок забезпе-

чення сімей червоноармійців квартирами, а також звільнення їх від квартилати. Упорядкині інструкції дуже поспішали, тому допустилися помилок: у назві написано «декрет РНК від 26 лютого 1918 р.», а першій статті «від 26 лютого 1919 р.». Накази мали суцільну нумерацію, починаючи від лютого, а тоді їх з'явилося лише два: про організацію місцевих органів у справах військовополонених та біженців, про головну українську комісію у справах полонених та біженців. Комісія займалася поверненням російських полонених, які опинилися закордоном, а також іноземних біженців на території України. Головою Української комісії був нарком М.Зубков, котрий призначав керівників губернських комісій.

Підготовка інструкцій, судячи з їхнього змісту, вимагала відповідної кваліфікації та напруження. Наприклад, виконуючі положення декрету РНК УСРР про забезпечення солдат Червоної армії та інших військовослужбовців пенсіями від 14 березня 1919 р., НКСЗ УСРР розробив спеціальну інструкцію, яка мала 36 параграфів. Вона виписала основні умови призначення пенсії, їх розміри, термін забезпечення і необхідні документи для оформлення. Відділ пенсій Наркомсобеза знаходився у Києві, тому детально розписав права та обов'язки губернських відділів. Співробітники НКСЗ підготували положення про Раду захисту дітей, про структуру підвідділів охорони материнства у великих містах. Інколи протягом одного дня видавали декілька інструкцій та «обіжників». Вони стосувалися поточних справ та реорганізацій попередніх інструкцій, які займалися благодійництвом. 28 березня 1919 р. Наркомсобез надіслав місцевим відділам собезу «обіжника», у якому звертав увагу на коливання норм прожиткового мінімуму [8,с.17]. Створена при НКСЗ Рада захисту дітей фактично опиралася на положення про відділ охорони дитинства, що займався забезпеченням безпритульних дітей віком від 4 до 17 років. Для них почали засновувати дитбудинки і колонії, лікувальні заклади.

Інструктивний матеріал готували відділи Наркомсобезу. Протягом квітня 1919 р. відділ охорони материнства і немовлят розробив та фактично запровадив положення про аналогічні підвідділи при місцевих органах влади. Саме тоді з'явилися молочні кухні «капля молока», консультації, будинки матері і дитини.

На сторінках друкованого органу НКСЗ УСРР «Соціальне обеспечення» постійно з'являлися так звані «обіжники», тобто оперативна інформація про нормативно-правову базу справи соціального забезпечення. У них повідомлялося про умови забезпечення інвалідів протезами, про їх медичне оформлення до установ стаціонарного утримання, про заснування трудових артілей, про надання пенсій, про відносини між центральними та місцевими органами собезу. Розпорядженням №78 НКСЗ УСРР від 13 травня 1919 р. запроваджувалися норми харчування дітей у дитбудинках, медичні вимоги до раціону за калоріями, враховуючи вік дітей. 14 травня відділ охорони дитинства інформував губернські та повітові органи про власну організаційну структуру. Наявність підвідділів (педагогічного, медичного, виховання розумово-дефективних, по боротьбі з дитячою безпритульністю, трудових колоній) свідчила про обсяги та масштабність роботи цієї установи, її суцільну роль. Розпорядження та інструкції, видані НКСЗ у травні 1919 р. стосувалися актуальних соціально-гуманітарних проблем: забезпечення продуктами сімей червоноармійців, пенсій, матеріальної допомоги «жертвам контрреволюції», догляду за жебраками, влаштування для них трудових колоній, організації установ для інвалідів-воїнів та інших категорій і груп, фінансування усіх заходів по лінії соціального забезпечення. Розпорядження, опубліковані 9 травня 1919 р., розкривали структуру та функції окремих підрозділів НКСЗ УСРР, організаційні установи, які займалися медичним оглядом заявників на одержання пенсій, а також для оформлення в будинки інвалідів. 16 травня 1919 р. НКСЗ інформував губернські відділи про необхідність надання продовольчої допомоги громадянам РСФРР, які голодували у «північній Росії», тому до України мали вивезти 50 тис. робітників [9,с.52–56].

Діяльність НКСЗ, якщо проаналізувати його розпорядження та інструкції за червень–липень 1919 р., зосереджувалася переважно на питаннях матеріально-побутового та пенсійного забезпечення військовослужбовців, на організації установ соціального захисту дитинства і материнства, на упорядкуванні проблем з біженцями, жертвами бандитизму та погромів. Так, 23 червня у розпорядженні №177 нарком М.Зубков підкреслив («виключну увагу») забезпечення сімей червоноармійців, а також необхідність створення самостійного відділу забезпечення їх пайками [9,с.84]. Для їх максимального охоплення матеріальною допомогою залучалися і профспілки, про що йшлося у розпорядженні №122 а саме, всі, хто працював у військових установах, вважалися військовослужбовцями. Наркомсобез розробив 17 липня 1919 р. інструкцію про порядок забезпечення сімей червоноармійців квартирами та матеріальною допомогою, тобто вона з'явилася

місяць поспіль після ухвалення РНК УСРР відповідного декрету. Документ мав 29 статей та 8 доповнень, що визначав право на отримання пайка тих чи інших категорій, вікові обмеження, але за принципом працездатності. Органи союзу, судячи з розпоряджень наркома, виявляли та формували списки сімей, з'ясовували достовірність фактів.

Вагому організаційно-підготовчому роботі доводилося проводити органам союзу для упорядкування гуманітарної проблеми з біженцями та «жертвами контрреволюції». 6 червня 1919 р. НКЗ УСРР взяв під опіку «всі установи колишніх біженських національних організацій», щоб налагодити планомірне вирішення соціальних кадрів та надати відповідну матеріальну допомогу. За декілька тижнів до губернських, повітових, міських і волоських органів надійшли інструктивні матеріали, у яких йшлося про порядок отримання біженцями пайків. Привертає увагу зразок заяви на його видачу, яку подавав заявник до органу союзу. Він називав своє прізвище, місце тимчасового проживання, відсутність будь-яких джерел існування, дані про стан сім'ї, номер особистої карточки. Органи союзу виписали порядок обстеження матеріального становища біженця та призначення пайка, обліку біженців, а також низку реєстраційних документів. Подібні інструкції стосувалися жертв погромів, але у них були встановлені інші норми: порядок визначення матеріальних збитків, сума відшкодувань, умови лікування постраждалих тощо.

У червні 1919 р. декретами РНК УСРР та розпорядженнями НКЗ УСРР запроваджувалася система дитячого харчування, яким переймалися Центральна рада захисту материнства та дитинства при Наркомсобезі, а при місцевих органах союзу – її філії. До неї входили представники Наркомпраці, Наркомохоронздоров'я, Наркомосу та інших установ. Для організації їхньої діяльності відділи НКЗ УСРР видали близько 30 розпоряджень, які стосувалися розвитку молочних кухонь, виявлення дітей, реєстрації, встановлення соціально-політичних причин безпритульності та влаштування їх у дитбудинки.

Діяльність відділу пенсій НКЗ УСРР за березень–липень 1919 р. у м. Києві свідчить про першочерговість утвердження саме нормативно-правової бази пенсійного забезпечення. Виявляється, що підготовкою декретів РНК УСРР про пенсії для червоноармійців займався відділ пенсій наркомату союзу, розробляючи одночасно відповідні інструкції. Вражає копійка робота органів союзу стосовно налагодження соціально-медичної служби, яка встановлювала інвалідність заявника, а також інших ознак. Відділ пенсій видав 11 розпоряджень, опублікував 5 статей про пенсійну справу, провів різні міжвідомчі наради, налагоджував конкретну видачу пенсій на місцях. Упродовж квітня–червня 1919 р. лише у Києві міський підвідділ розглянув 5303 пенсійні справи, а заяви надходили сотнями, яких поступило до відділу пенсій понад 20 тисяч [9, с. 75–76]. Органи соціального забезпечення розробили інструктивний матеріал для обстеження матеріального і сімейного становища осіб, які подали заяви на одержання пенсії. Для тих, хто мешкав на селі, необхідно було подати довідку про стан господарства, врожайність, оренду землі, наявність худоби, тобто вимоги були достатньо серйозні.

Таким чином, проаналізувавши декрети РНК УСРР, інструкції та розпорядження НКЗ УСРР за лютий–липень 1919 р., автор дійшов висновку, що саме тоді відбувалося становлення організаційної схеми та функціональних засад радянської системи соціального забезпечення. Вона стосувалася переважно тих категорій населення, які постраждали від воєн та революційних наслідків руйнації економічних відносин, від політично-військових погромів, епідемій. Радянська влада переймалася виключно солдатами старої армії, червоноармійцями, їхніми сім'ями, охороною материнства і дитинства. Закони та інструктивно-нормативні акти, враховуючи скрутну матеріально-побутову ситуацію, були розроблені, деталізовані, належно оформлені, відтак мали пряму дію. Матеріальна допомога, пропайки, пенсії призначалися за комуністичним принципом, тобто згідно політики воєнного комунізму стосовно розподілу матеріальних благ, але для їх призначення враховувалася майнова стан, доходи, наявність господарства, застосовувалася жорстка система контролю та обліку за розподілом матеріальних засобів, тобто принцип соціалізму. Інститут соціального забезпечення з одного боку був своєрідним породженням доби революційного романтизму, а з другого – кастрафронічною руйною економіки, складною демографічною та санітарно-епідеміологічною ситуацією. Нормативно-правова база віддзеркалювала конкретну ситуацію, але для реалізації декретів та розпоряджень бракувало фінансів.

Список використаних джерел

1. Известия Временного рабоче-крестьянского правительства Украины. – 1919. – 6 февраля, №38.
2. Там само. – 1919. – 2 марта, №58.
3. Там само. – 1919. – 14 марта, №64.

4. Там само. – 1919. – 1 апреля, №9.
5. Там само. – 1919. – 4 апреля, №12.
6. Там само. – 1919. – 10 апреля, №9.
7. Там само. – 1919. – 24 апреля, №25.
8. Социальное обеспечение. – 1919. – №1.
9. Там само. – 1919. – №2–3.
10. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. – 1919. – №4. – Ст. 42.
11. Там само. – 1919. – №20. – Ст. 213.
12. Там само. – 1919. – №22. – Ст. 235.
13. Там само. – 1919. – №27. – Ст. 290.
14. Сучасна українська історіографія: проблеми методології та термінології: Матеріали Всеукраїнського науково-методологічного семінару (Київ, 17 червня 2004 р.). – К.: Ін-т історії України НАНУ, 2005. – 107 с.; Головки В.В. Історіографія кризи історичної науки. Український контекст. – К., 2003.

* * *

УДК 94(477)«1919»

Тетяна Швидченко, аспірантка історичного факультету, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, Україна, м. Київ

Армія УНР у бою за Вознесенськ 16 квітня 1920 року

Висвітлено одну з найважливіших перемог армії Української Народної Республіки під час Першого Зимового походу 1919–1920 рр. Розглянуто обставини та особливості взяття українським військом міста Вознесенська, де перебували підрозділи Червоної армії.

Ключові слова: армія Української Народної Республіки, Червона армія, Перший Зимовий похід, українська революція 1917–1921.

Татьяна Швидченко. Армия УНР в битве под Вознесенском 16 апреля 1920 года

Освещено одну из важнейших побед армии Украинской Народной Республики во время Первого Зимнего похода 1919–1920 г.г. Рассмотрены обстоятельства и особенности взятия украинским войском города Вознесенска, где находились подразделения Красной армии.

Ключевые слова: армия Украинской Народной Республики, Красная армия, Первый Зимний поход, Украинская революция 1917–1921.

Tatiana Shvydchenko. The Ukrainian National Army in the battle for Voznesensk on April 16th, 1920

This article elucidates one of the most crucial victories of the Ukrainian National Republic during the First Winter Campaign in 1919–1920. The paper examines circumstances and characteristic components of the capture of Voznesensk, an area of the Red Army units' location, by the Ukrainian army.

Keywords: army Ukrainian People's Republic, the Red Army, the First Winter hike, Ukrainian revolution of 1917–1921.

Події національно-визвольної революції 1917–1921 років відіграли важливу роль в подальшій історії українських земель. Яскравою сторінкою революційних подій став Перший Зимовий похід, який пройшов по тилах Денікінської та Червоної армій. Завдяки мужності й незламній волі воїнів, а також підтримці українського населення, армія УНР, в ході партизанського рейду, змогла виконати головне завдання походу – зберегти українську армію для подальшої боротьби проти зовнішніх ворогів держави.

Однією з найгероїчніших сторінок Зимового походу став бій за Вознесенськ, комплексний розгляд і деталізація окремих, мало відомих аспектів зазначеної події є основним завданням статті.

Наразі існує безліч наукових праць, які торкаються даної проблематики, але попри вагому історіографічну базу, багато її внутрішніх аспектів залишаються маловивченими. Про бій за Вознесенськ, який став знаковою подією Першого Зимового походу, є згадки в спогадах Михайла Омеляновича–Павленка [3], Юрка Тютюнника [5], Петра Дяченка [2], Лева Шанковського [14], розгорнутий опис бою розміщений в ґрунтовній праці Олександра Доценка [4]. Важливі деталі подій під Вознесенськом зазначені у спогадах Михайла Крата [10] та інших учасників Першого Зимового походу. Також цінними, при дослідженні обраної теми, виявилися матеріали фондів Галузевого державного архіву Служби закордонної розвідки України.

Похід армії УНР територією півдня України під час Зимового походу позитивно сприймався місцевим населенням. Особливу прихильність українських селян мали акції повернення українською армією відбраного в наслідок радянських ревізійцій хліба. Так, 5 квітня 1920 р. без жодного пострілу було захоплено м. Бобринець, де вилучено сорок тисяч пудів зернового фуражу, зібраного напередодні більшовиками в місцевих жителів. Зерно було розділено між селянами, що значно підняло авторитет армії серед тамтешніх жителів [1, арк.268]. Але за рахунок того, що